

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 17, Sayı 3 (Eylül 2020), ss. 459-473

DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.3.24

Telif Hakkı®Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Talas Yazıtları'ndaki *Otuz Oglan* *Sagdıçlar/Sagçılar* Kimlerdir?

Eski Türklerde Şehzade ve Genç Kahramanların Maiyeti

Nurdin Useev

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (Bişkek)

ÖZET

Köktürk harfli Talas Yazıtları'ndan beş yazıtta *otuz oglan sagdıç/sagçı* tabiri geçmektedir. *Sagdıç* kelimesi *Divânu Lugâti't-Türk*'te 'sadık dost, arkadaş' anlamlarına geldiği için söz konusu tabir de 'otuz sadık arkadaş' şeklinde tercüme edilmiştir. Talas Yazıtları üzerinde çalışma yapan bilim adamları *otuz oglan sagdıç/sagçı* tabiri ile bir hükümdarın veya bir beyin maiyeti, fedaileri verildiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak ele alınan tabirdeki *oglan* kelimesi 'oğul, genç, oğullar' anlamlarına gelerek bunların bir hükümdar veya bey maiyeti olduğuna kuşku uyandırmaktadır. Bununla birlikte Manas Destanı'nda *otuz bala/otuz nökör/otuz cigit* tabiri ile daha hükümdar ve büyük kahraman olmayan destan kahramanlarının gençlik maiyeti verilmektedir. Makalede bu benzerlik üzerinde durularak yazıtlardaki *otuz oglan sagdıç* ve *sagçıların* genç birlerinin gençlik maiyeti olduğu ileri sürülmüştür.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Talas Yazıtları, *otuz oglan*, *sagdıç*, Manas Destanı, maiyet, kahraman.

ABSTRACT

Otuz oğlan sagdych/sagchy are mentioned in five inscriptions from the Talas Inscriptions with the letter Köktürk. As the word sagdych means loyal friend and friend in the Divānu Lugāti't-Türk, the term was translated as thirty loyal friends. Scientists working on the Talas Inscriptions have suggested that with the term *otuz oğlan sagdych/sagchy* were given a suitor and bouncers of a monarch or hero. However, the word *oğlan* in the term referred to means son, young, sons, and they doubt that they are retainers or bouncers of a monarch or hero. In Manas Epic, however, with the term of *otuz bala/otuz nökö/otuz cigit* is given the youth entourage of the young hero. In the article, it was suggested that the thirty oğlan sagdych in the inscriptions to be the youth entourage of a young man, focusing on this similarity were given.

KEY WORDS

Talas Inscriptions, *otuz oğlan*, *sagdych*, Manas Epic, retinue, hero.

1. Giriş

Köktürk Kağanlıkları (552-630, 680-745), Ötüken Uygur Kağanlığı (745-840), Yenisey Kırgız Kağanlığı (840-920) ve Tüргеş Kağanlığı (704-756) gibi Eski Türk devletlerinden kalan Köktürk harfli yazıtlar günümüzde Türklük çalışmalarının önemli bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Çünkü söz konusu yazıtlar, Türkçenin en eski yazılı metinleri olarak sadece dil çalışmaları için değil, yazılı Türk edebiyatın ilk örnekleri, Eski Türk tarihinden bilgiler taşıyan ilk Türkçe yazılı kaynaklar ve Eski Türk kültürüyle ilgili bilgileri içeren metinler olarak edebiyat, tarih ve kültür çalışmaları için de büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla Köl Tigin, Bilge Kağan Yazıtları gibi büyük yazıtlarla birlikte Talas Yazıtları gibi küçük yazıtları da değişik açılardan ele almak gerekir. Çünkü bu yazıtlarda Eski Türk kültürüne ait bazı önemli bilgiler yer alabilmektedir.

Türk Dünyasının Oğuz Kağan, Dedem Korkut, Manas *vd.* gibi büyük destanları Eski Türk devrinden izler taşıdığı için bu destanlarda Köktürk harfli yazıtlarına benzer dil birimleri ve kültür olguları bulunmaktadır. Bazen yazıtlardaki veriler destanlardaki bir olayı, bir meseleyi açıklığa kavuşturmada yardımcı olurken, bazen de destanlardaki bilgiler yazıtları incelemede kaynak olabilmektedir.

Biz bu makalemizde Talas Yazıtları'ndaki **otuz oğlan sagdıç/sagçı** tabiri ile Manas Destanı'nda geçen **otuz cigit/bala/nökör** maiyetini karşılaştırmalı yöntemle ele alarak yazıtlardaki *otuz oğlan sagdıçların/sagçıların* kim olduklarını tespit etmeye çalıştık.

2. Talas Yazıtları'ndaki *Otuz Oğlan Sagdıç/Sagçı* Tabiri

Kırgızistan'ın Talas İli Köktürk harfli yazıtların çok bulunduğu bölgelerden

biridir. İlki 1896 yılında V. A. Kallaur tarafından keşf edilen bu yazıtlar bilim dünyasına Talas Yazıtları olarak bilinmektedir. Bundan dolayı G. Cumakunova, Talas İli'nin dünya tarihi ve Kırgız kültürü açısından önemini ele alan makalesinde, Talas İli'nin en önemli kültür değerlerinden biri olarak Manas Destanı'yla birlikte Talas Yazıtları'nı göstermektedir (Cumakunova 2014: 353-361).

Talas Yazıtları S. G. Klyastornıy, C. Alyılmaz gibi bilim adamlarına göre Türgeşlere ait olup VIII. asırda yazılmıştır (Alyılmaz 2006: 23; Klyastornıy 1999: 30-33). Bugüne kadar Talas İli'nde 21 yazıt bulunmuştur. Bunlardan on iki yazıt yuvarlak taş anıtlara yazılmış epitafik içerikli yazıtlardır. Yani vefat eden kişilerin anısına konulmuş anıt yazıtlardır. Epitafik içerikli Talas Yazıtları'nın Orhun ve Yenisey Yazıtları'ndan farkı, özel olarak dikilmiş taş kitabelere değil, uygunluğuna bakılarak seçilen yuvarlak taşlara kazınmasıdır.

Epitafik içerikli Talas Yazıtları şunlardır: Talas I, Talas II, Talas III, Talas IV, Talas V, Talas VIII, Talas IX, Talas X, Talas XI, Talas XII, Talas XIV, Talas XVII. İşte bu epitafik içerikli yazıtların beşinde, daha netleştirecek Talas II, Talas IV, Talas VIII, Talas X ve Talas XI yazıtlarında *otuz oğlan sağdıç / sagçı tabiri geçmektedir: Otuz oğlan sağdıçları piçin el tegirmi* (Otuz oğlan sadık arkadaşı maymun (yılının)) (Talas II, 1); *Atı Çor. Otuz oğlan sağçıg adırılmış, esiz* (Adı Çor. Otuz oğlan sadık arkadaşından ayrıldı, değerli) (Talas IV, 1); *Otuz oğlan sağdıçig* (Otuz oğlan sadık arkadaşını) (Talas VIII, 3); *Otuz oğlan sağdıçı* (Otuz oğlan sadık arkadaşı) (Talas X, 3);sü esniñ. Öz ağır *otuz oğlan sağçıg ...na adırılma* (...askerler anımsayın. Öz değerli otuz oğlan sadık arkadaşı ...dan ayrılma) (Talas XI, 1)¹. Gördüğümüz gibi *otuz oğlan, genç* anlamına gelen *otuz oğlan* kelime grubu hep *sagdıç* ve *sagçı* kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır. *Sagdıç* kelimesi Divanu Lügatı't-Türk'de *sadık dost, arkadaş* anlamlarına gelmektedir (DLT, I, 455). Bundan hareketle Talas Yazıtları'nda da *sadık dost, arkadaş* anlamlarına geldiğini söyleyebiliriz. Zaten bugüne kadar Talas Yazıtları üzerinde çalışmalar yapan W. Radloff, S. E. Malov, Ç. Cumagulov vd. bilim adamlarının çoğu *sadık dost, muhafız* diye anlamlandırmışlardır (Malov, 1959: 60; Cumagulov, 2015: 16). Söz konusu kelime günümüzde Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *sagdıç, düğünde gelin veya damada kılavuzluk eden kimse* anlamına gelmektedir (TS, 2011: 2004).

R. Alimov, Talas IV Yazıtındaki *sagçı* kelimesini *sagdıç* şeklinde düzelterek okumaktadır. Bunu da yazıtı yazan kişinin hatasından dolayı *d* sesini bildiren *ŷ* harfinin düşürülmesiyle açıklamaktadır (Alimov 2014: 97). Bundan başka Talas XI

¹ Bu okuyuş ve anlamlandırmalar yazarın bizzat yazıtlar üzerinde yaptığı çalışmalar sonucu elde edilen okuyuş ve anlamlandırmalardır.

yazıtındaki tarafımızdan **sagçığ** şeklinde okunan **𐰽𐰺𐰸𐰽𐰺** harfler kümesini **sagdıçığ** diye okumaktadır. Yani **d** sesini bildiren **𐰽** harfinin bulunduğunu tahmin etmektedir. Adı geçen bilim adamı, söz konusu kelimeyi yazıtın K. Tabaldiev tarafından yapılan estampajına ve kendisinin yazıt üzerinde yaptığı *de visu* gözlemlerine dayanarak okuduğunu belirtmektedir (Alimov 2014: 126). Ancak yazıt üzerinde yaptığımız çalışmalara göre yazılı yüzü yıpranmış olan bu yazıtı *de visu* okumak olanaksızdır (1. Resim). Sadece estampajını çıkarmak yoluyla okumak mümkündür. K. Tabaldiev'in estampajında, yazıt üzerinde yaptığımız epigrafik belgeleme işlemleri sonucunda elde ettiğimiz estampajında ve bu estampajın temelinde çıkardığımız çiziminde **d** sesini yansıtan **𐰽** harfi görülmemektedir (2-3-4. Resimler). Dolayısıyla Talas XI Yazıtında da **sagçı** kelimesinin bulunduğunu söyleyebiliriz. İki yazıtta yer alan bir kelimeyi yazıtı yazan şahısların hatası olarak yorumlamak doğru değildir. Bize göre **sagçı** kelimesi *sağ, sağ taraf, sol karşıtı* anlamına gelen **sag** köküne isimden isim yapan **/+çı/** ekinin getirilmesi ile oluşan ve düz anlamda *sağcı, sağdaki, sağ taraftaki*, mecazi anlamda *sadık dost, arkadaş* anlamına gelen bir kelimedir. Bunu diğer Talas Yazıtları'nda geçen ve söz konusu kelimeyle eş anlamlı olan **sagdıç** kelimesinin morfolojik yapısı ve anlamı da kanıtlamaktadır. Bir başka deyişle **sagdıç** kelimesi K. Brockelmann'ın görüşüne göre *sağ, sağ taraf, sol karşıtı* anlamına gelen **sag** köküne ve isimden isim yapan **/+dıç/** ekine ayrılmaktadır (Alimov 2014: 68). Yani **sagçı** ve **sagdıç** kelimeleri benzer morfolojik yapıya ve semantik anlama sahip olan eş anlamlı kelimelerdir. Dolayısıyla Talas Yazıtları'nda aynı kavramı yansıtan hem **sagdıç** hem de **sagçı** kelimesi olduğunu kabul etmeliyiz. Söz konusu kelimeler **otuz oğlan** tabiri ile verilen şahısların birisinin sadık arkadaşları, toplumsal bir yapıya sahip maiyeti olduğunu yansıtmaktadır.

Ç. Cumagulov, A. N. Bernştam'ın görüşüne katılarak *otuz oğlanları* VI-X. asırlarda Talas Bölgesi'ne gelip yerleşen ilk Yenisey Kırgızları olarak düşünmektedir (Cumagulov 1963: 5). O. Karataev, bu kelime grubuyla otuz boy, otuz kabilenin ifade edildiğini ileri sürerek bu kavram işaretinin şimdiki Kırgızların içinde bulunan Otuz Uul kabileler birliğini yansıttığını ifade etmektedir (Karataev 2003: 152-153). Ancak, M. Dobrovits, bu görüşlere karşı çıkarak **otuz oğlan** tabiri ile hükümdarın maiyeti ve fedailerinin kastedildiğini ileri sürmekte ve daha sonra kabileleşerek Kırgızların boy yapısına girdiğini düşünmektedir:

“Sözlerimizi toplayarak, Otuz oğlanları Kırgızların bu yörelere göçmesinden önce bu coğrafyada meydana gelip, sonradan Kırgızların bir koluna adını veren bir topluluk olarak görmemiz lazım. Otuz oğlan tabirinin tarihi böylece üç döneme bölünür: 1. Gerçek toplumsal olaylar: Otuz oğlanların belki maiyet şeklinde meydana gelmesi, 2. Bu teşkilatın kabileleşmesi, 3. Adın Kırgızlara intikali” (Dobrovits 2010: 73-74).

R. Alimov da **otuz oğlan sagdıç/sagcı** tabiri ile bir hükümdarın maiyetinin verildiğini düşünmektedir (Alimov 2014: 67). Biz de bu görüşe katılarak *otuz oğlan* Manas Destanı'ndaki Manas'ın kırk çorosu gibi bir topluluğu, maiyeti yansıttığını ileri sürmüştük (Useev 2019a: 306-307).

Ancak Talas Yazıtları'ndaki **otuz oğlan sagdıç/sagcı** tabiri ile verilen şahısları bir hükümdarın, bir boy beyinin maiyeti, fedaileri olarak açıklamada birkaç sorun bulunmaktadır. Çünkü bunların genç yaştaki birileri olduğu **oğlan** kelimesi ile özellikle vurgulanmıştır. Bilindiği gibi Köktürk harfli yazıtlardaki **oğlan** kelimesi *oğul*, *genç adam*, *çocuk* anlamına gelen **ogul** köküne **/+n/** çokluk ekinin eklenmesiyle yapılan ve *oğullar*, *gençler*; *oğul*, *genç*, *çocuk* anlamına gelen bir kelimedir (Nadelyayev vd. 1969: 363; User 2009: 251). Örneğin: Köl Tigin Yazıtı'ndaki *eki şad ulayı iniyüniüm, oğlanım, beglerim, bodunum közi, kaşı yablak boltaçı tip sakıntım* (İki şad başlayan küçük kardeşlerim, oğullarım, beylerim, halkımın gözü kaşı kötü olacak diye düşündüm)' (Köl Tigin, kuzey 11)", Suci (E 47) Yazıtı'ndaki *oğlanım erde marımınça bol, kanka tap, katıglan* (Oğlanım, hayatta üstadın gibi ol, hana hizmet er, çalış!) cümlelerindeki **oğlan** kelimesi *oğullar*, *oğlan* anlamlarına gelmektedir (Tekin 2008: 38-39; Malov 1952: 85). Yenisey Yazıtları'nda geçen ve *er at* almadan önce çocuklara verilen adı bildiren **oğlan at** tabirinde *çocukluk*, *çocuk* anlamına gelmektedir (Useev 2011: 234). Üstelik yazıtlarda bir beyin maiyeti **er** kelimesi ile verilmektedir. Örneğin: Yenisey Yazıtları'nda **kırk er** tabiri geçerek bir beyin, kahramanın maiyetini bildirmektedir (Useev 2019b: 764). Dolayısıyla *otuz oğlan sagdıç/sagcı* tabiri ile genç adamlarla ilişkili değişik bir maiyet verildiğini düşünmek mümkündür.

3. Manas Destanı'ndaki Otuz Oğlan Maiyeti

Biri sözlü biri de yazılı kültür değerimiz olan Manas Destanı ile Köktürk harfli yazıtlar arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Bu durum destanı araştıran bütün bilim adamlarının dikkatini çekmektedir. Örneğin, P. A. Falev, "Kak Stroitsya Kara-Kirgizskaya Bilina" adlı makalesinde destanın giriş formeli ile Köl Tigin Yazıtının başlangıç metninin benzerliği üzerinde durarak Manas Destanı ile Orhun Yazıtları'nı karşılaştırmalı yöntemle incelemek gerektiğini vurgulamaktadır (Falev 1968: 50). Manas Destanı'nın araştırılmasında, yayımlanmasında ve en önemlisi 1950 yıllarında Sovyet ideolojisinin baskısından kurtulmasında çok emeği geçen M. Auezov, Manas Destanı'nın ortaya çıkış tarihini ele aldığı makalesinde Manas Destanı ile Orhun Yazıtları'nın savaş sahneleri, ağıtlar, epitetler, formeller gibi içerik benzerliklerine dikkat ederek böyle bir sonuç çıkarmaktadır: "Bütün bunların sonucunda Manas Destanı'nın metinlerini Eski Türk yazıtlarıyla karşılaştırarak incelemenin çok önemli ve gerekli olduğunu görürüz." (Auezov 1995: 156). Gerçekten de Manas

Destanı'nda Talas Yazıtları'ndaki **otuz oğlan sagdıç/sagçı** tabiri ile verilen şahısların kimin maiyeti olduğunu ve özelliklerini tespit etmemize yardımcı olabilecek bir bilgi bulunmaktadır. Daha açık söylersek söz konusu destanda **otuz cigit / otuz nöökör / otuz bala** maiyeti geçmektedir:

S. Orozbekov, Manas, 1995, I. kitap, s. 269	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
On eki carım çaşında, Otuz cigit kalında, Catsın Manas uşunda.	<i>On iki buçuk yaşında, Otuz yiğit emri altında, Yatsın Manas burada.</i>
Togolok Moldo, Manas, 2017, s. 140	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Manas on eki carım çaşında, Otuz cigit kaşında, Ordosun atıp cata tursun.	<i>Manas on iki buçuk yaşında, Otuz yiğit emri altında, Ordasını (aşığını) oynaya dursun.</i>
S. Orozbekov, Manas, 1995, I. kitap, s. 269	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Manas degen bala bar, Esiñe munu sala bar. Otuz nöökör kaşında, Bıyıl on üç çaşında.	<i>Manas adlı çocuk var, Hatırında bu olsun. Otuz nöökör (yardımcı) yanında, Bu sene on üç yaşında.</i>
Cusup Mamay, Manas, 2004, s. 34	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Aydarkandın Kökçösü, Çükö atıp catkan kez eken. Otuz bala canında, Opsuz baatır baykasa, Aydarkandın Kökçösü, Cıyırma aşuun bar çaşta.	<i>Aydarkan'ın Kökçösü, Aşık oynuyormuş. Otuz çocuk yanında, Çok büyük kahraman bakarsa, Aydarkan'ın Kökçösü, Yirmilerde yaşında.</i>

İlk metin, Çin İmparatoru Esen Kan tarafından gönderilen ve çoğunlukla Soğdlulardan, Uygurlardan oluşan ticaret kervanı şeklindeki casusların tutuklandığı,

mallarının halka dağıtıldığı anı yansıtmaktadır. Bu metinde on iki yaşındaki Manas'ın otuz yiğidi, fedaisi olduğu açık ve net belirtilmektedir. Aynı olay anlatılan, ancak destanın başka bir varyantında geçen ikinci metinde de on iki yaşındaki Manas'ın otuz yiğidi olduğu ifade edilmektedir.

Neskara adlı Çin hükümdarının sihirli atının sahibine Manas hakkında söylediklerini içeren üçüncü metinde de Manas'ın on üç yaşında olduğu ve onun *otuz nöökör* adlı maiyetinin bulunduğu anlatılmaktadır.

Dördüncü metin, Balta adlı şahsın Kazakların önderi Aydarkan'ın oğlu Kökçö ile görüşmek için geldiği anı tasvir eden metnin bir parçasıdır. Bu metinde yirmili yaşlardaki Kökçö'nün otuz oğlandan oluşan maiyeti ile birlikte aşık oynamakta olduğu anlatılmaktadır.

Gördüğümüz gibi daha hükümdar ve büyük kahraman olmayan on iki - yirmi yaşlarındaki Manas ve Kökçö gibi genç kahramanların yanında otuz yiğitten, gençten oluşan bir maiyet bulunmaktadır. Bunu fark eden İ. Şahin, Manas daha genç iken, yani on üç yaşında etrafına otuz gençten oluşan maiyet toplayıp Kalmuklara karşı savaşımaya başladığını belirtmektedir (Şahin 2013: 146). Bilindiği gibi Manas, ilk kahramanlıklarını yaparak halkına önder olduğunda kırk çoro adı verilen ve değişik boy ve toplulukları temsil eden büyük kahramanlardan oluşan maiyete sahip olmaktadır (Aaliyeva *vd.* 2016: 458; Useev 2019b: 760-763). Demek ki Manas, büyük kahraman ve hükümdar olmadan önce, daha genç bir yaşta otuz oğlandan, gençten oluşan bir maiyete sahipti. Daha sonra hükümdar ve büyük kahraman olunca **kırk çoro** denilen asıl maiyetine kavuşmuştur.

4. Talas Yazıtları'ndaki *Otuz Oğlan Sagdıç/Sagçı* ve Manas Destanı'ndaki *Otuz Bala/Cigit*

Manas Destanı'nda anlatılan bazı sosyal olguların, onun içinde kırk çoro maiyetinin Köktürk harfli yazıtları miras bırakan Eski Türklerden kalmış bir sosyal olgu olduğu destanı inceleyen bilim adamları tarafından belirtilmektedir. Örneğin, R. Sarıpbekov, Türk-Moğol destanlarındaki kırk çoro gibi maiyetin tarihi gerçeğe dayandığını, R. Kızırbayeva, kırk çoronun Türk Kağanlıklarından kalan bir özellik olduğunu düşünmektedirler (Sarıpbekov 1977: 153; Kızırbayeva 2013: 50). A. Bakirov, Manas Destanı'ndaki Manas ile onun kırk çorusu Türk Kağanlıkları devrindeki kumandanlar, hükümdarlar ile onların maiyetini hatırlattığını ifade etmektedir (Bakirov 1997: 72).

Bize göre Talas Yazıtları'ndaki *otuz oğlan sagdıçlar/sagçılar* Manas Destanı'ndaki genç bir kahramanın yanındaki *otuz cigit/otuz bala/otuz nöökör* gibi bir şehzadenin, genç

bir kahramanın yanındaki maiyettir. Yani daha önce düşünüldüğü gibi hükümdar maiyeti değildir. Bunu ilk önce yukarıda söylediğimiz gibi **oglan** kelimesinin genç yaştaki birilerini yansıması kanıtlamaktadır. Bunu *otuz oğlan sagdıçlar* ile *sagdıçlara* sahip olan şahısların yaş özellikleri ve yönetimdeki yerleri de desteklemektedir.

1. **Otuz oğlan sagdıç / sagçı** tabirlerinin geçtiği beş yazıtın üçünde anısına yazıt dikilen şahıslar **çor** unvanını taşımaktadır: *Kara Çor atum* (Adım Kara Çordur) (Talas II, 3); *Atı Çor* (Adı Çor) (Talas IV, 1); *Sü Çor Aguş atı* (Sü Çor) (Talas X, 3).

Görüldüğü gibi üç yazıtta yer alan kişi adlarında **çor** unvanı geçmektedir. İ. V. Kormuşin, Köktürk harfli yazıtlardaki **çor** unvanının yönetimdeki önemli ailelerden çıkan gençlerin bir devlet hizmetine gelmeden önce taşıdıkları unvan olduğunu belirtmektedir (Kormuşin 2008: 299). Buna göre *otuz oğlan sagdıçları/sagçıları* kendilerine maiyet kılan ve adlarında **çor** unvanını taşıyan bu şahıslar daha genç bir yaştaki şehzade veya kahramanlardan olabilirler.

2. Söz konusu yazıtların hemen hemen hepsinde yazıt dikilen şahısların babaları da belirtilmekte veya kendilerinin genç oldukları ifade edilmektedir. Örneğin: Talas II ve Talas X yazıtlarında *Atası atı Tuçayanı* 'Babasının adı Tuçayan' (Talas II, 6); *Atası atı Ötegen* 'Babasının adı Ötegen' (Talas X, 5) gibi cümlelerde merhumların babaları anlatılırken Talas IV yazıtında merhumun genç biri olduğu *Oğlan Çor ulayı kalmış* 'Genç Çor kalmıştır' (Talas IV, 2) cümlesinde doğrudan ifade edilmiştir. Okunması zor olan Talas XI yazıtında ise *Oğlı* 'Oğlu' kelimesi geçerek birinin oğlu olduğu anlatılmaktadır (Talas XI, 4). Bu bilgilerden hareketle de bu şahısların genç yaştaki birileri olduğunu tahmin edebiliriz.

Oğlan sözünün genç birilerini yansıtan bir kelime olmasından ve *otuz oğlan sagdıçları/sagçıları* kendilerine maiyet olarak tutan merhumların şimdilik devlet yönetiminde, orduda önemli bir yere gelmeyen genç yaştaki kahramanlar veya şehzadeler olmasından hareketle Talas Yazıtları'ndaki **otuz oğlan sagdıç/sagçı** tabirleri ile verilen şahısların Manas Destanı'ndaki Manas ve Kökçö'nün genç iken sahip oldukları otuz oğlan, yiğit, nökör gibi bir maiyet olduğunu ileri sürmek mümkündür. Yani gençlerden oluşan *otuz oğlan sagdıçlar/sagçıları* birinin gençlik maiyetidir. Ancak **otuz oğlan sagdıç** tabirinin geçtiği beş yazıtın birinde, Talas VIII Yazıtı'nda vefatı anlatılan şahsın ismi *orta yaş* anlamına gelen **Bört** kelimesi olup onun genç biri olduğunu yansıtan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu kişinin öbür yazıtlardaki **çor** unvanını taşıyan şahıslar gibi genç biri olduğunu söylemek yanlıştır. Demek ki yazıtındaki *otuz oğlan sagdıçları* onun gençlik maiyeti olarak açıklamak da mümkün değildir. Bize göre bunu yine Manas Destanı'ndaki otuz nökör kurumu ile açıklayabiliriz.

Manas Destanı'nda kahramanların gençliğinde edindikleri otuz oğlan

maiyetinden başka hükümdarların, beylerin sarayında hizmet eden ve gençlerden oluşan otuz nöökör kurumu da geçmektedir:

Cusup Mamay, Manas, 2004, s. 95	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Kermeden attı aldırdı, Nökörlörgö buyurup, Otuz nöökör kıl şayı, Ordodo kızmat kılğanı.	<i>Urgandan atı getirdi, Yardımcılarına emredip, Otuz nöökör (yardımcı) becerikli, Sarayda hizmet edenleri.</i>
Cusup Mamay, Manas, 2004, s. 306	
Manas Destanı (Özgün Metin)	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Otuz nöökör kıl şayı, Ordonu bakkan çaştarı, Aldınan tosup Acının, Atın alıp bayladı.	<i>Otuz nöökör (yardımcı) becerikli, Saraya bakan gençleri, Karşılayıp Acı'nın, Atını alıp bağladı.</i>

Görüldüğü gibi bu metinlerde **otuz nöökör** tabiri geçerek bunların hükümdar, bey sarayına bakan, saraydaki işleri yerine getiren birileri olduğu belirtilmektedir. Moğolcadan ödünçlenen **nöökör** kelimesi *yardımcı; hanın, beyin, kahramanın yardımcısı* anlamına gelmektedir (Yudahin II, 1985: 58). Özellikle ikinci metinde bunların genç birileri olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Talas VIII Yazıtında geçen *otuz oğlan sağdıçların* böyle birileri, saraya bakan gençler, *nöökör* kurumu olduğu tahmin edilebilir.

5. Sonuç

Manas Destanı, VI-XII. asırlar arasındaki Eski Türk devrini, bu devirdeki Türk halklarının gelenek göreneklerini, kültürünü, inancını ve tarihini kapsamı bakımından başka Türk destanlarından ayrı bir yere sahiptir. Bunu birçok bilim adamı fark etmiştir. Örneğin, K. Reichl, Manas Destanı'nın Altay, Saha destanları gibi mitolojik devri değil, Orta Asırları, yani Eski Türk devrini tasvir eden bir destan olduğunu, N. Yıldız, destandaki ortak motifleri dikkate alarak bütün Türk halkları için bir ansiklopedi özelliğini taşıdığını belirtmektedirler (Reichl 2014: 47-53; Yıldız 1995: 47). Destandaki Manas'ın kırk çoro maiyeti Yenisey Yazıtları'ndaki kırk er maiyetine benzerlik göstermektedir (Useev 2019b: 759-765). Bundan dolayı Manas

Destanı'ndaki Manas ile Kökçö gibi daha sonra hükümdar ve büyük kahraman olacak şahısların daha genç iken etrafında topladıkları otuz oğlan, yiğit, nökör maiyetinden ve yazıtlardaki bazı bilgilerden hareketle dört yazıtta (Talas II, Talas IV, Talas X, Talas XI) geçen **otuz oğlan sagdıç/sagçı** tabirleri ile verilen şahısları aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür:

Otuz oğlan sagdıçlar/sagçılar devlet yönetimindeki önemli ailelerden çıkan, ancak devlet idarisinde ve ordu hiyerarşisinde daha yerini almayan genç bir şehzadenin veya kahramanların maiyetidir.

Otuz oğlan sagdıçlar/sagçıların kendileri de genç bir yaştaadır.

Talas VIII Yazıtı'nda geçen *otuz oğlan sagdıçlar* ise Manas Destanı'ndaki *otuz nöökör* gibi hükümdar, bey sarayına bakan ve gençlerden oluşan kurum olabilir.

Kaynaklar

- AALİYEVA A. vd., (2016) 'Manas': Sayakbay Ensiklopediyası, Bişkek.
- ALİMOV R. (2014) *Tanrı Dağı Yazıtları. Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya.
- ALYILMAZ C. (2006) Kırgızistan'daki (Kök)türk Harfli Yazıtların Bugünkü Durumu. *Journal of Turkic Civilization Studies*, Sayı 2, 17-27.
- AUEZOV M. (1995) O Vremeni Voznikoveniya Eposa 'Manas'. Ensiklopedičeskiy Fenomen Eposa 'Manas', Bişkek, 149-174.
- BAKİROV A. (1997) *İstorizm Eposa 'Manas'*. Bişkek.
- CUMAGULOV Ç. (1963) *Epigrafika Kirgizii I*. Frunze.
- CUMAGULOV Ç. (2016) Kırgızstandağı Epigrafikalık Estelikter. Bişkek.
- CUMAKUNOVA G. (2014) Talastın Düynö Tarihı, Kırgız Adabiyatı cana İlimindegi Ordu. Kırgız Kaganarı Türk Elderininin Mamlekettüülügünün Alkagında, Bişkek, 353-361.
- DLT: Divanü Ligat-it-Türk Tercümesi I, II, III, IV (çev. Besim ATALAY). Ankara, 4. Baskı, 1998.
- DOBROVITS M (2010). Otuz Oğlan Sağdıçları Eski Bir Yazıtın Bize Öğrettikleri. *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri* (Editörler: Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ, Yard. Doç. Dr. Metin YILMAZ, Yard. Doç. Dr. Özgür AY). Afyonkarahisar, 67-74.
- FALEV P. A. (1968) Kak Stroitsya Kara-Kirgizskaya Bilina. 'Manas' – *Geroičeskiy Epos Kirgizskogo Naroda*, Frunze, 49-55.
- KARATAEV O. (2003) *Kırgız Etnonimder Sözdüğü*. Bişkek.
- KIDIRBAEVA R. Z. (2013) *V Naçale Bılo Slovo*. Bişkek.
- KLYAŞTORNIY S. G. (1999) Runičeskiye Pamyatniki Talasa: Problemi Datirovki i Topografii. İzuçeniye Kulturnogo Naslediya Vostoka. Kulturniye Traditsii i Premstvennost v Razvitii Drevnih Kultur i Tsivilizatsiy, Sankt-Peterburg, 30-33.
- KORMUŞIN İ. V. (2008) *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii: Grammatika i Tekstologiya*. Moskova.
- MALOV S. Ye. (1952) *Yeniseykaya Pis'mennos' Tyurkov*. Moskova-Leningrad.
- MALOV S. Ye. (1959) *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskova-Leningrad.
- MAMAY C. (2004) *Manas, Tom 1: Manas. Semetey. Seytek. Ürümçü*.

- NADELYAYEV, V. M. vd. (1969) *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad.
- OROZBAKOV S. (1995) *Manas: baatırdık epos, I. kitap*, (haz. Musaev, Samar vd.) Bişkek.
- REICHL K. (2014) The Concept of Early Kyrgyz History According to the Manaschy Jüsüp Mamay. 'Kırgız Kaganatı Türk Elderinn Orto Kılımdardagı Mamlekettüülügünün cana Madaniyatının Alkagında' Attuu El Aralık Cıyındın (2013, 15-16 Kasım) Bayandamaları. Bişkek, 47-53.
- SARIPBEKOV R. (1977) *Almanbettin Obrazının Tarihıy Önügüşü*. Frunze.
- ŞAHİN İ. (2013) *Nomads and Nomadism. New Approaches in Kyrgyz and Ottoman Nomadic Studies*. Tokyo.
- TEKİN T. (2008) *Orhon Yazıtları*. 3. baskı, Ankara.
- TOGOLOK MOLDO. (2017). *Manas: Baatırdık Epos* (Yay. haz. Omor SOORONOV). Bişkek.
- TS: Türkçe Sözlük (haz.: Ş. H. AKALIN vd.), 11. baskı, Ankara, 2011.
- USEEV N. (2011) *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekstter*. Bişkek.
- USEEV N. (2019a). Kırgızistan'daki (Kök)türk Harfli Yazıtlar. *Ortak Türk Tarihi. İslamiyet Öncesi Türk Eserleri ve (Kök)türk Harfli Yazıtlar*, VI. Cilt (Editörler: B. A. GÖKDAĞ, S.Y. GÖMEÇ, O. KARATAY), Ankara, 297-336.
- USEEV N. (2019b). Manas Eposundagı Kırk Çoro cana Enesay Cazma Estelikterindegi Kırk Er. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (Ek Sayı 1), 759-765.
- USER H. Ş. (2009) *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya.
- YILDIZ, N. (1995) *Manas Destanı'nda Hoşgörü*. Milli Folklor 26, (Yaz), 47-50.
- YUDAHİN K.K. (1985) *Kırgızsko-Russkiy Slovar'*, II. Kitap, Frunze.

Resimler

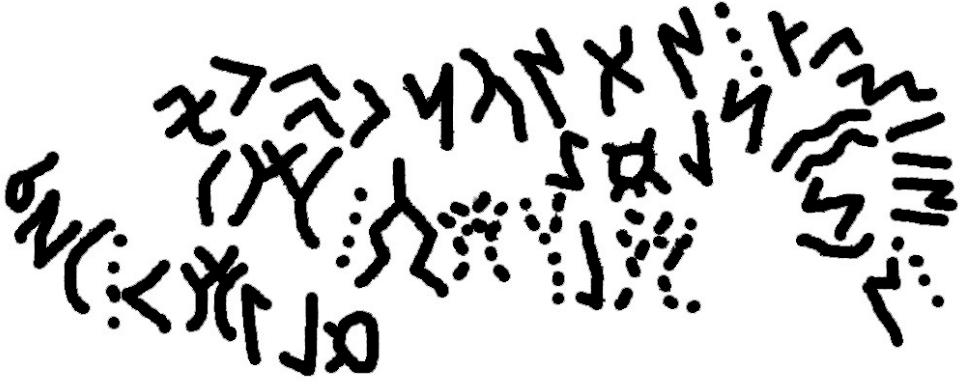
Resim 1 . Talas XI Yazıtı. N. Useev

Resim 2. Talas XI Yazıtının boyasız soğuk estampajı. N. Useev

Resim 3. Talas XI Yazıtının boyalı sıcak estampajı. K. Tabaldiev

Resim 4. Talas XI Yazıtının estampajından çıkarılan çizimi. N. Useev

Nurdin Useev <https://orcid.org/0000-0001-8989-8512>

Dr. Öğr. Üyesi, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü.

Adres: Cal Mikrorayonu, Cengiz Aytmatov Kampüsü Edebiyat Fakültesi, Bişkek/KIRGIZISTAN.

E-Posta: nurdin.useev@manas.edu.kg

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 12 Mayıs 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 29 Eylül 2020

E-yayın tarihi: 9 Kasım 2020

Çıktı sayfa sayısı: 14

Kaynak sayısı: 32